

Várdy Béla

Az amerikai—magyar színházi élet megszületése és kifejlődése 2. rész

A hivatásos színtársulatok uralma és a vidéki műkedvelő színházak másodvirágzása Magyar-Amerikában (1905–1921)

A huszadik század elején az amerikai magyarság a legnagyobb föllendülés korát élte. A legfontosabb egyesületeik alapjai már mind le voltak rakva, az amerikai-magyar közösségek már nagyjából kialakultak, a kívándorlás gyors növekedése pedig komoly biztosíték volt arra, hogy ezeknek az egyesületeknek és az amerikai-magyar világnak van jövője is.

A gazdasági tömegkivándorlás 1907-ben érte el a tetőfokát, amikor 193 400 magyar állampolgár, köztük hatvan-hetvenezer magyar lépett be Amerika földjére. Ennek a tömegkivándorlásnak egyik velejárója volt az, hogy az évi sok tízezer kivándorló közt időnként föl-tűnt egypár kultúrahordozó szellemi ember is, beleért-ve néhány színészt, rendezőt, és díszletfestőt. Hogy miért jöttek ki, azt nehéz eldönteni. Legtöbb esetben közvetlen személyi okok vették őket rá a kivándorlásra. Az ilyen személyi okok mellett persze közrejátszottak oly általánosabb jelenségek is, mint a hazai elhelyezkedési nehézségek és a vélt amerikai pénzszerzési lehetőségek – annak ellenére, hogy egy magyar nyelvű színész Amerikában csak magyar nyelvű közönség érdeklődésére számíthatott.

A hivatásos színtársulatok kialakulásában és föllendülésében döntő szerepe volt az 1902-ben Amerikába érkezett Heltay Árpádnak, aki az 1916-ban bekövetkezett haláláig az amerikai—magyar színházi élet mozgatója, motorja, és mindenese lett. A közel másfél évtizedes működése alatt Heltay agítált, harcolt, kompromisszumokat kötött, színházegyesületeket és színtársulatokat hozott létre, s közben különböző vándor színtársulatokkal bejárta egész Magyar-Amerikát.

Sok sikertelen vagy félig sikerült kezdeményezés után Heltay tervei végre 1905-re beértek. Több kevésbé ismert hazai színész után ugyanis akkor érkezett Amerikába a hazai vidéki színházok primadonnája, a később Magyar-Amerikában nagy hírre szert tett Thúry Ilona, valamint a már közép-európai Pálmay Ilka

(1859–1945), aki először Szigligeti József, majd később gróf Kinsky Jenő felesége lett. 1905-ben mint a „bécsi Kinsky grófnő” toppant be az amerikai színészvilágba. Ugyancsak akkor jelent meg ismét Feleky Károly, az amerikai—magyar zene és színház szerelmese, aki Heltayval közösen szervezte meg Kacsóh Pongrácz (1873–1923) igen népszerű János vitéz című operettjének amerikai bemutatóját.

Ez az 1905. december 17-én, New York-i „Palm Garden”-ben lezajlott bemutató egy újabb mérföldkövet jelentett az amerikai—magyar színművészet történetében. Nemcsak azért mert az előadást háromezer lázasan izgatott ember nézte végig, de azért is mert az amerikai—magyar színművészet történetében ez volt az első alkalom, amikor egy hivatásos színészgárdából álló együttes egy komoly operettet vitt egy magyar nyelvű amerikai színpadra. Egy korabeli szemlélő szerint: „Ilyen előadást még nem láttak Amerikában a magyarok. Ilyen óriási közönség előtt addig még nem játszottak magyar színészek Amerikában. Olyan viharos, szűnni nem akaró, könnyel-zokogással áztatott lelkesedést még nem keltett magyar mondat színpadon, mint amikor János vitéz a magyar lobogót lengetve énekelte: „Mindenünk e zászló, sohse hagyjuk el”. Minden szereplőt ünnepeltek, virágokkal halmozták el a magyarok, és a szereplők ezt az ünneplést meg is érdemelték, aminthogy megérdemelik, hogy a történetíró megörökítse nevüket. Ez volt a történelmi nevezetességű előadás szereposztása: János vitéz – Rédey István; Iluska – Némethné Virgai Boriska; Boszorkány – Thúry Ilona; Bagó trombitás – Kolozsi Jenő; strázsamester – Heltay Árpád; a falu csőze – Miskolci Jenő; a francia király – Nagy Jenő; a királyleány – Ferenczy Jeanette; Bartole – Miskolci Henrik.¹

A János vitéz sikerétől szinte megittasodott az amerikai—magyar színművészet. Úgy vélték, hogy ezek után most már ez mindig így lesz. Ez a remény azonban nem következett be egészen a húszas évek elejéig. Fedák Sári első amerikai szerepléséig, és akkor is csak egyetlen alkalommal. Annyiban azonban megváltozott a helyzet, hogy a János vitéz után New York-ban már műkedvelő előadást többé nem lehetett rendezni.

A színházlátogató közönség elkényesedett, és a kivándorolt hivatásos színészek száma pedig igen elszaporodott. Ezek legjobbjainak sem volt állandó foglalkoztatottsága, ők is csak alig-alig éltek. Egymás után születtek meg a különböző színházi csoportok, valamint a rövid életű „állandó színházak”, de ezek egypár előadás után mind elbuktak.

Az önmagát „isteni nő”-ként hirdető Pálmay Illkának sem volt nagy sikere. „Nagy tervei voltak... Szédítő sikerekről és szédítő mennyiségű dollárokról álmodozott”. Úgy vélte, hogy „majd ha ő fellép, ő a »grófnő«, megbolondul egész New York”.² Éppen ezért először csak a nagyobb ígéreteket rejtegető német színházakkal kísérletezett, a magyar kivándoroltakkal pedig szóba sem állt. De az 1905. december 7-én előadott Forróvér (Heisses Blut) című operett főszerepében nem nagyon remekelhetett, mert a New York-i német újságok csak fanyalogva írtak róla. Ezután a kudarc után aztán már hajlandó volt a magyarokkal is szóbaállni. De a Nebáncsvirág és a Tót leány főszerepének eljátszása után úgy látszik már nem nagyon látta értelmét a további maradásnak. Visszautazott régi sikereinek színhelyére, Budapestre, ahol aztán persze – amint ez már ilyenkor szokás – „nagy amerikai sikerekről” számolt be.

Ezt követően a felsőbb társadalmi körök eseményein is mind gyakrabban megfordult. Egy ilyen szerepéről Szederkényi Anna Estély az Odescalchi palotában című korabeli beszámolójából tudunk meg részleteket. Szederkényi ugyanis a következő módon emlékezik meg Pálmay Illkáról: „A ház ünnepelt vendégét, csodálatosan fiatal és szép gróf Kinskyné Pálmay Illkát a zongorához kísérik... Forgách gróf klaszikus dalait éneklé először... Aztán sorra következnek Tossy, Makray László dalai... Angolul, franciául, németül is énekel precíz kiejtéssel. Tombolva ünneplik, elhalmozzák virággal. Újra meg újra hallani akarják...”³ Ehhez az ömlengő beszámolóhoz csupán anyai megjegyzést érdemes hozzátenni, hogy ez az estély 1911-ben, hat évvel az amerikai fiasco után történt, amikor a „csodálatosan fiatal” Pálmay Illka bizony már tisztos ötvenkét éves asszonyság volt. Úgy látszik, hogy Erba Odescalchi Sándor herceg ezt az ellentmondást figyelmen kívül hagyta, amikor ezen családi vonatkozású eseményt fölidézte az

1991-ben megjelent Testamentum című visszaemlékezéseiben.⁴

Vajon miért nem volt Pálmaynak öt-hat évvel korábban sikere Amerikában? Talán azért, mert elbízta magát, és úgy vélte, hogy itt minden elmegy. Talán azért, mert korát letagadva hozzá nem illő szerepeket játszott. Vagy talán azért, mert a kivándorolt magyar és német újságírók őszintébben írtak az akkori szerepléséről, mint tették volna ezt a hazaiak, egyszerűen azért, mert az emigránsokat nem kötötték a hazai társadalmi szokások és elvárások.

Az 1905–1906-os évek próbálkozásai végleg bebizonyították, hogy az amerikai magyarság képtelen egy állandó színházat fenntartani, és azt is, hogy még New York-ban is legföljebb hetenként egyszer lehet egy viszonylag sikeres darabot színre vinni. Ezt az 1905-ben kivándorolt vidéki színigazgató, Salgó Béla, esete is bebizonyította, aki 1906-ban azzal utazott vissza Magyarországra, hogy egy magyar kormány által szubvenzionált színtársulattal tér majd vissza Amerikába. Visz-sza is jött, de színtársulat és szubvenció nélkül. Salgó is saját kárán jött rá arra, amit a régebbiek már évtizedek óta hangoztattak, hogy az akkori magyar kormányt az amerikai magyarság sorsa nem érdekli. És ez az érdektelenség meg is maradt egészen az 1920-as évek elejéig, amikor Trianon hatására hirtelen fölfedezték ezt a leszakadt néptörzset is. S tették ezt elsősorban annak reményében, hogy az eddig elhanyagolt amerikai magyarság lesz majd a régi haza mentőangyala. Mint láthattuk, ezek a remények sajnos nem teljesedtek be.⁵

Az amerikai–magyar színház ügye tehát csak zötyögött tovább a régi kerékvágásban. Újból és újból kiderült, hogy az amerikai magyarság, a nehéz munka és sok kikerülhetetlen társadalmi kötelesség mellett egyszerűen nem bírja el a túl gyakori színelőadásokat. A megélhetési gondok mellett, anyagi és szellemi erejét túl igénybe vették az egyházak és az egyletek. A számára létfontosságú egyházközségek és különböző egyesületek gyakori rendezvényein, bazárjain, mulatságain minden amerikai–magyar kötelességének tartotta megjelenni. További idő és energia már másra nem, vagy alig maradt. Ezt viszont a színházegyesületek és a színészek sinylették meg. A színházegyesületek jöttek, mentek, egyesültek, szétváltak és tönkrementek. A színészek pedig több évi küzdelem után rájöttek, hogy

Magyar-Amerikában bizony nem terem nekik biztos megélhetés. Ezért aztán kénytelenek voltak vagy visszavándorolni, vagy pedig más megélhetési lehetőségek után nézni. Akik a pályán maradtak, azok is „nappal a gyárakban, műhelyekben dolgoztak..., este pedig összejöttek a kávéházakban, szónokoltak, szavaltak, szótték a terveket, és kivetették hálójukat, hogy fogjanak valakit, akinek van pénze és kedve színtársulat vezetésére”.⁶

Részleges eredmény azért mindig volt. Szinte minden évben akadtak pénzes vállalkozók New York-ban, Cleveland-ben, Chicago-ban, és Pittsburgh-ben, akik egy-egy színházi szakember ösztönzésére nekilendültek a színházalapításnak. Heltay is szinte minden évben benne volt egy-egy ilyen vállalkozásban, hol New York-ban, hol Cleveland-ben, hol pedig valahol a kettő között a nagy Amerikában. Ezek a vállalkozások azonban mind rövid életűeknek bizonyultak. Ha volt is időnként egy jól sikerült színmű, ami visszahozta a befektetett pénzt, a második, harmadik, vagy negyedik előadás alkalmával már csak ráfizetésre lehetett számítani. Ezek a gyakran ismétlődő bukások aztán mind több és több hivatásos színészt taszítottak el a színészi pályától. Ennek persze meg volt a jó oldala is. A vidéki városokban színészhiány keletkezett, és ennek következtében az első világháború előtti és alatti évek folyamán ismét föléledtek a műkedvelő színházak és előadások, melyek a szerepelni vágyó, elamerikaisodásban levő bennszülött nemzedékek egyrészt visszavonzották a magyar nyelvterületre.

Ennek a viszonylag túrható évtizednek Heltay Árpád 1916. március 29-én bekövetkezett váratlan halála vetett véget. Egy vasúti katasztrófának esett áldozatul az Ohio állambeli Amherst városka közelében. Akkor épp a már Palásthy Sándor színész és rendezővel közösen vezetett színtársulata érdekében utazgatott Amerika magyarlakta vidékein. Detroit-ból Cleveland-be utazott, mikor vonatja belefutott egy másik szerelvénybe. Amikor holttestét kihalászták a roncsok közül, Heltay egy kis táskát szorongatott a kezében, mely tele volt színházjegyekkel. Ezeknek a jegyeknek a jelenléte árulta el, hogy azon a vészes tavaszi napon az amerikai—magyar színház legáldozatosabb apostolatát, Heltay Árpádot vitte el a nagy kaszás. Az őt egykor jól ismerő krónikás így ír haláláról: „Heltay Árpád nem csak az amerikai magyar színészetnek, de az egész amerikai

magyarságnak volt a nagy halottja... Típusa volt az igazi amerikai magyarnak, aki minden gondolatával, minden cselekedetével az amerikai magyarságot szolgálta. Pioneerja (pionírja) volt az amerikai magyar kultúréletnek, és abban a Pantheonban, ahol az amerikai magyarság nagyjait örökíti meg a kegyelet vésőjével az emlékezés, Heltay Árpád neve az elsők között ragyog”.⁷

Ehhez mi csak annyit szeretnénk hozzáfűzni, hogy sajnós, ez a húszas években megjövendelt Pantheon azóta is várat magára. Heltay Árpád pedig nem csak hogy nem került be ebbe a Pantheonba, de már a nevét is elmosta a rohanó idő. Senki nem tudja, hogy hol és mikor született, miért választotta magának az amerikai vándorbotot, mi hajtotta őt úgy, mint egy megszállottat, s miféle titkokat rejtegett megszállott lelke mélyén. Egyetlen általam ismert magyar lexikonban sem szerepel a neve. De ami még ennél is szomorúbb, Heltay Árpád neve és kiléte ma már az amerikai magyarság előtt is teljesen ismeretlen. Lehet, hogy talán épp ez a pár sor emeli őt majd ki a teljes ismeretlenség homályából.

A mozgalmas „Heltay-korszak” nemcsak a vidéki műkedvelő színházak másodvirágzásának és a hivatásos színházak vándorlásának, de az újabb színművek megjelenésének és az operettek elszaporodásának is korszaka volt. Az akkor előadott darabok között olyan színművek szerepelnek mint Shakespeare-től a Velencei kalmár, Molnár Ferentől Az ördög, a Liliom, Az obsitos, és A farkas. Ugyanakkor szerepelnek olyan amerikai—magyar szerzők által írt darabok is, mint Garvay Andor: Becstelenek és Egy csésze tea, Linek István: Mindnyájunknak el kell menni és Berák Pál: Bíró lánya című színművei.

Ez a kor azonban elsősorban az operettek korszaka volt. Úgy látszik, hogy a János vitéz megkedveltette az amerikai magyarokkal a zenés darabokat. A legnépszerűbb szerző Lehár Ferenc volt, akinek olyan darabjait játszották ismételtelen, mint a Vig özvegy, a Drótostót, a Cigányszerelem, az Éva, és a Luxemburg grófja. Ugyanakkor azonban többször színre került Kálmán Imre: Tatárjárás, Konti József: Az eleven ördög, Huszka Jenő: Gül Baba, Mérey–Zerkovitz: Aranyeső, Johann Strauss: Cigánybáró, Oskar Strauss: Varázskeringő, Hervé: Lili, Giovanni Verga: Parasztbecsület, és még több tucat hasonlójellegű népszerű operett is.

Heltay Árpád halála után az amerikai–magyar színházi élet vezető egyénisége az 1915-ben Amerikába érkezett színész-rendező, Palásthy Sándor lett, aki egy ideig Heltayval közösen, majd annak halála után egyedül igyekezett továbbvinni a magyar színpad ügyét Amerikában. Először Cleveland-ben, majd New Yorkban, s aztán ismét Cleveland-ben kísérletezett egy állandó színházegyesület és egy állandó színpad megteremtésével. 1917-ben versenytársa is akadt Szende Béla személyében, aki Chicago-ban kísérletezett egy állandó magyar színtársulat megteremtésével. 1919-ben pedig a drámaíró Garvay Andor (1875–1927) tett ugyanilyen kísérletet New Yorkban.

Ezek az egyesületek egyben vándorszíntársulatok is lettek, akik egymással versenyezve járták be Amerika magyarlakta vidékeit. Az eredmény persze újabb bukások sorozata lett, ami aztán 1921 elején végre összehozta a versenytársakat. Békét kötöttek egymással, és most már egyesült erővel alapítottak egy új vállalkozást. Három kerületre osztották Amerikát: New York és környéke, Cleveland és környéke, valamint Chicago és környéke. Két darabban (Királynőm meghalok érted és Koldus gróf) járták be az északkeleti államok városait, mely körüton a budapesti Színházi Élet akkor épp Amerikában levő szerkesztője, Incze Sándor, is elkísérte őket. Amíg azonban ezek úton voltak, New Yorkban hirtelen egy újabb színtársulat alakult az épp akkor Amerikába érkezett, és később Drakula filmjeivel nagy hírnevet szerzett Lugosi Béla (1883–1956) vezetése alatt. Így aztán kezdődött újból a szokásos versengés, marakodás, szétzüllés és elkerülhetetlen bukás. Az amerikai–magyar színjátszás újabb válságba került. Onnan aztán nem is igen emelkedett ki igazán soha, részben a vég nélküli riváliskodás és részben a hirtelen megindult magyarországi vendégszereplések miatt. Ebből a krízisből az egyetlen igazi kiút csak az angol nyelvű amerikai színházi életbe való átlépés által történhetett. Erre az útra azonban igen kevés magyar színésznek sikerült rálépnie.

A hazai vendégszereplések és a műkedvelő színházak visszatérésének kora
(1921–1939)

Az 1921-es év az amerikai–magyar színjátszás egyik fénypontja és ugyanakkor egyik mélypontja is volt, amely teljesen egybeesett a hazai magyar színjátszás Trianonból fakadó krízisével. Amerikában a nagy összefogás és nagy nekirugaszkodás szinte hetek alatt teljesen szétesett. Magyarországon viszont a vesztes háború, a forradalmak sorozata, az országcsonkító trianoni béke, valamint az ezekkel járó gazdasági krízis teljesen megrengette a színpadokat, és az azokon mozgó színészek életét és életlehetőségeit. Ez a létbizonytalanság aztán egy nagy amerikalázhoz vezetett, melynek hangosan kimondott célja egy nemzeti kultúrmisszió, a hátsó célja azonban a kemény dollárok bekaszálása volt. Erre persze idővel az amerikai magyarok is rájöttek, melynek következtében a kezdeti lelkesedésük és színháztámogató kedvük is lelohadt, magával víve a hazai amerikalázat is.

A mélyre látó Kende Géza, aki mindezt szinte a páholyból nézte és élte végig, így összegezte az ezzel kapcsolatos észrevételeit: „Magyarországon ezekben az időkben rettenetesen nagy úr volt a dollár. Otthon a primadonnáknak rosszul ment a sorsuk. A korona értéke rohamosan csökkent, a dollárlázzal együtt veszedelmesen terjedt az amerikaláz, és a primadonnák, a budapesti színpadok legünnepeltebb sztárjai, Amerika felé kacsingattak, és az újságokban arról nyilatkoztak, hogy régtől fogva csak egy vágy dobogtatta a szívüket: magukhoz ölelni az amerikai magyarságot, szívet szívért adni, kultúrát vinni messzi, idegen világba szakadt véreik közé, elvinni közibük a letiport, ezer sebből vérző szülőháza sóhajos üzenetét, megfürdetni őket a magyar szó, a magyar dal varázsában, és szeretni az amerikai magyarokat. Így beszéltek, így üzentek tengerentúlra a magyarországi színészek és színésznők. Ugyanazok, akik a háború előtt, amikor öt korona volt a dollár, észre sem vették az amerikai magyarságot. Akiknek a régi jó időkben eszükbe se jutott vendégszereplésre gondolni, kultúrát hozni Magyar-Amerikába... Kultúrmisszió! Ez volt a kedvenc szójárásuk az Amerika felé néző magyarországi színészeknek és színésznőknek, akik papírossal és ceruzával kezükben számították, hogy hány dollárt fognak keresni egy hathetes amerikai turnén, és mi mindent fognak csinálni az Amerikában összekeresett dollárokkal”⁸

E kultúrmissziós áradatban főleg azok jártak jól, akik még az amerikaláz elején jöttek, amikor még nem

várta őket a nagy kiábrándulás. Az elsők között volt Rátkai Márton (1881–1951), aki 1921 áprilisában érkezett, és saját föllépésén túl egy színtársulatot is megszervezett. Színtársulata több jeles darabot adott elő, de valahogy egyik sem hozott nagy sikereket. Ugyanazon év őszén Király Ernő (1884–1953) operettszínész és népdalénekes is megjelent, kinek lényegesen nagyobb sikere volt. Az igazi nagy sikert azonban Fedák Sári (1879–1955), a budapesti színpadok akkori legnagyobb csillaga aratta, aki 1922 februárja és májusa között járta végig Magyar-Amerikát. Útja valóságos diadalút volt, amit senki sem tudott soha többé megismételni, még maga Fedák Sári sem, aki azt követően az 1930-as évek közepéig még többször végigjárta Amerika magyarlakta városait.

Fedák első körútjáról a legjobb összefoglalást és kiértékelést ismét Kende Géza írta meg, aki Fedák amerikai turnéja alatt legalább két tucat cikkben számolt be az ünnepelelt színésznőről. Írt művészetéről, jelleméről, szerepeiről, fokosairól, karikás ostorairól, ruháiról, szerelmeiről, szobalányairól, parádés kocsisairól, közös szülővárosukról, Beregszászról, budapesti, bécsi, berlini, és tengerentúli sikereiről, New York-i fogadtatásáról és búcsúztatásáról, valamint saját egykori Fedák rajongásáról: „Valamikor én is szerelmes voltam Fedák Sáriba. Reménytelenül szerelmes, mint sok más százezer ember, aki akár a színpadon, akár az életben látta. Mert Fedák Sáriban, a művésznőben és a nőben van „valami”, amit nem lehet definiálni. Valami varázslatosság, mágnesség, amit csak érezni lehet és amitől – bármennyire is akarjuk – nem tudunk szabadulni”.⁹

Fedák Sári megérkezését és szereplését pedig így foglalja össze mintegy öt-hat évvel első amerikai turnéja után: „1922. február első hetében futott be az Aquitaine a New York-i kikötőbe. Óriási néptömeg várta: virággal, éljennel, magyar lelkesedéssel. Fedák Sári úgy jött le a hajóról, úgy repült a reá váró magyarok ölelő karjai közé, mint egy mesebeli királyné, akit évtizedek óta vár és vágyódva áhít a rajongó alattvalók sok ezernyi tömege. Már ott a hajódokkon belopta magát a magyarok szívébe. Már ott... Zsazsa volt mindenki részére és úgy beszélt..., mintha nem most először jött volna Amerikába, hanem hosszú távollét után velük együtt örülne a viszontlátás minden gyönyörűségének. Ő csakugyan elmondhatta magáról: „Jöttem,

láttam, győztem!” Vagy, hogy pestiesen fejezzük ki magunkat: már a megérkezésekor „megfőzte” az amerikai magyarságot... Nagyszerűen komponált újságnyelvezetéseivel, viselkedésének közvetlenségével, pajkoskodó hangjával elérte azt, hogy még első fellépése előtt egész Magyar-Amerika csak róla, Fedák Sáriról beszélt”.¹⁰

Február 12-én volt Fedák Sári első föllépése a New York-i Lexington Színházban, ahol a János vitézben szerepelt. A színház tömve volt, és mégis százával szorultak ki, nemcsak erről, de későbbi előadásairól is. Egyik korábbi levelében Fedák azt írta a Szabadság című napilap főszerkesztőjének, hogy a János vitézt úgy szeretné eljátszani Amerikában, hogy „véreim az örömtől, a boldogságtól, mély szomorúságtól, határtalan lelkes hazaszeretettől boldogan sírjanak. Ez lesz az én legnagyobb ünnepnapom, legnagyobb sikerem”.¹¹ Ez a kívánsága be is teljesedett, mert a darab leghatásosabb zászlójelenetében „olyan tomboló lelkesedés tört ki, úgy könnyeztek a férfiak, úgy sírtak az asszonyok, és úgy zokogott velük együtt Fedák Sári és a szereplők mindegyike, hogy percekre félbe kellett szakítani az előadást. Templommá varázsolta Fedák Sári a színházat: a fajszeretet, a hazaszeretet templomává”.¹²

Fedák Sári egész amerikai szereplése diadalút volt, amit senki sem tudott soha többé megismételni. A nagy nemzeti lelkesedést kiváltó János vitézen kívül színre került a Falu rossza, a Bob herceg, a Mágna Miska, a Cigányprimás, és búcsúzóul New York-ban a Szókimondó asszonyosság. Az óriási erkölcsi sikereken kívül anyagilag is igen jól sikerült az egész turné. Mint Kende írja említett összefoglalásában: „Nagy volt az aratás, nemcsak Fedák Sárinak, de a vállalkozó Hódossy Ernőnek és Rátkay Mártonnak is”.¹³ Éppen ezért Fedák csak a „vizontlátásig” búcsúzott el az amerikai magyaroktól, mert tudta, hogy úgy is hamar visszajön, hisz „nemcsak művészetének bámulóit hagyta maga mögött Amerikában, de a rajongó hívek és ragaszkodó barátok tízezreit is”.¹⁴

Fedák Sári példátlan művészi és anyagi sikere persze még a valóságnál is felfújtabb módon került kitálalásra Budapesten, ami aztán teljesen megkergítette a fővárosi művészvilágot. Hirtelen mindenki Amerikába akart utazni, mindenki dollárokat akart aratni, mindeki úgy vélte, hogy ha Fedáknak sikerült, akkor neki is si-

kertülni fog. És jöttek is sorban, arattak is kisebb-nagyobb sikereket, de aztán jöttek a bukások is.

Az első nagy bukás a Fedák által korábban már háttérbe szorított Kúry Klárát (1870–1935) érte, akinek hangversenykörútja teljes leégés volt. Igaz, hogy ott-hon a budapesti újságíróknak azt mesélte, hogy óriási sikerei voltak, hisz „százezer magyar lobogtatta búcsúzóul kendőjét a hajója után, és hogy az öreg Rockefeller is könnyezett”.¹⁵ A valóság azonban mégis kiszűródött, annál is inkább, mivel Kúry amerikai útja pörösködésbe fulladt. Ez aztán kissé lelohasztotta a hazai vállalkozókedvet az amerikai körutak iránt.

Fedák Sári még többször visszatért Amerikába, de az első útjához mérhető sikereket már ő sem aratott. 1929-ben Útközben címmel az emlékezéseit kiadta, amelyben addigi amerikai útjairól is beszámolt, föl-cifrázva azokat a saját elképzeléseivel. Sajnos azonban emlékiratainak megjelenése épp egybeesett a nagy gazdasági összeomlással, amelyből csak a második világháború rántotta ki igazán az amerikai gazdaságot. Ennek következtében kötetének alig volt valami hatása, hisz a harmincas években legtöbb amerikai magyarnak nem színházra, de még betevő falatra is alig akadt pénze. Így tehát az amerikai művészi turnéknak az ideje is lejárt, az amerikai magyarok pedig visszatértek a műkedvelő előadások világába. Azok nem kerültek pénzbe. Ugyanakkor egy-egy pillanatra mégis csak kiemeltek az Amerikában rekedt és gazdaságilag tönkrement magyar tömegeket a mindennapi élet nyomorából. Végezetül még csak annyit, hogy legtöbb villámkörúton résztvett utazóhoz hasonlóan, Fedáknak is megvoltak hirtelenjében alkotott kategórikus véleményei Amerikáról, az amerikai társadalomról, és az amerikai magyarságról. Ezek mindegyikében van egy adag igazság. Azonban van legalább ugyanannyi félreértés, féligazság és tévhit is. Hisz ebben a hatalmas országban minden rossznak megvolt és megvan az ellenkezője is. Fedák Sári állításával szemben például itt sem hiányzik minden nóból az a bizonyos „valami” ami őket igazi nővé teszi, habár bizonyára néhányból valóban hiányzik New York-ban épp úgy mint Budapesten.¹⁶ Az ilyen félreértésen alapuló hirtelen alkotott vélemény azonban minden utazónak, Fedák Sárinak is megbocsátható. Az azonban már sokkal kevésbé érthető, hogy miként lett egy ily nemzeti szimbólummá emelkedett

színész, aki 1925-ig Molnár Ferene felesége volt, a második világháború vége felé a nemzeti szocializmus szélsőséges nézeteinek hirdetőjévé. Ezt talán csak egy öregedő primadonnának az újbóli elismerés utáni vágyával lehet megmagyarázni.¹⁷

Jegyzet

¹ Kende: Magyarok Amerikában, III. p. 100.

² Ugyanott, p. 101.

³ Szederkényi Anna beszámolóját idézi Erba Odescalchi Sándor herceg önéletrajzában. Lásd Erba-Odiscalchi Sándor: Testamentum, 2. köt. Budapest: Dóvin, 1990–1991, I. pp. 29–30.

⁴ Ugyanott.

⁵ Steven Béla Várdy: „Hungarian-Americans and the Mother Country: Relations with Hungary through the 1960s”, előadás az Amerikai Magyar Tanáregyesület (American Hungarian Educators' Association) huszonötödik évi konferenciáján, Budapesten, 2000. május 26-án. Az előadás jelenleg kiadás alatt van.

⁶ Kende: Magyarok Amerikában, III, p. 103.

⁷ Ugyanott, p. 120.

⁸ Ugyanott, p. 125.

⁹ Lásd Kende Géza: Fedák Sári „valami”-je című cikkét, amely a Szahadság-nak egy külön „Fedák-szám”-ában jelent meg. Ez a jelzés nélküli újságcikk megtalálható az Amerikai Magyar Református Egyesület Ligonier-i levéltárában.

¹⁰ Kende: Magyarok Amerikában, III, p. 127.

¹¹ Fedák levelét idézi ugyanott, p. 127.

¹² Ugyanott.

¹³ Ugyanott.

¹⁴ Ugyanott, p. 128.

¹⁵ Ugyanott, p. 129.

¹⁶ Fedák levelét idézi Kende Géza a már említett Fedák Sári „valami”-je című cikkében. Az amerikai világ és társadalom érthető „idegenségét” különben Fedák egy 1922. február 12-ei rövid levelében is kifejti. Lásd Kende-hagyatékot, Amerikai Magyar Református Szövetség Ligonier-i levéltárában.

¹⁷ A két világháború közötti kor eseményeire és értékelésére lásd Szendrey: Hungarian-American Theatre, pp. 196–203.